

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Türkiye Üzerinden Irak'a Askeri Sevkiyat Gerçekleştirme Tasarısı

Proposal Of Germany On Sending Military Materials To Iraq By Way Of Turkey In World War Two

Abdussamed GEÇER*

Öz

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın başında İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması imzalayarak savaştaki siyasi ve olası askeri pozisyonunu ilan etmiş olmasına rağmen, ekonomiyi dış politikanın önemli bir aracı olarak gören Nazilerin Almanya'da iktidara gelmesinden itibaren Almanya'nın Türk dış ticaretinde oldukça önemli bir paya sahip olması ve askeri başarıları, Türkiye'nin bu ülke ile olan ilişkilerini yapıcı bir şekilde yürütmesini zorunlu kılıyordu. Irak'ta iktidarda olan Mihver yanlısı Raşid El Geylani hükümetini İngiliz müdahalesine karşı güçlendirmek isteyen Almanya 1941 yılının Mayıs ayında Türk toprakları üzerinden Irak'a askeri malzeme göndermek için Türkiye'den izin talep etti. Bu talep çerçevesinde, Türkiye ile Almanya arasında askeri malzemelerin Irak'a gönderilmesiyle ilgili gizli bir maddeyi içeren bir saldırmazlık antlaşması imzalanacaktı. Türkiye, İngiltere ile olan ittifakı dolayısıyla bu teklifi kabul etmeye yanaşmadı. Ancak sevkiyatla ilgili müzakerelerin uzaması neticesinde İngiltere Irak'ta kontrolü sağladı ve böylece Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşmasının imzalanmasında herhangi bir engel kalmadı.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türkiye, Almanya, Irak, İsmet İnönü, Franz von Papen.

Abstract

Although Turkey declared her political and potential military position at the beginning of World War II by signing an Alliance treaty with Britain and France, German military achievements and Germany's significant share in Turkish foreign trade, since Nazi rule which perceived economy as an important instrument for foreign policy, necessitated Turkey to maintain diplomatic relations with this country constructively. Germany, who wanted to strengthen pro-axis Rashid Al-Gailani Government against British operation, demanded from Turkey to permit sending military materials to Iraq by the way of Turkish lands, in May of 1941. In the framework of this demand, a nonaggression pact which included secret clause on sending military materials to Iraq, would be signed between Turkey and Germany. Due to its alliance with Britain, Turkey did not approach to accept this proposal. But as a result of string out of negotiations on sending materials, Britain gained military control in Iraq, and thus there did not remain any obstacle on signing Turkish-German Non-Aggression Treaty.

Keywords: World War Two, Turkey, Germany, Iraq, İsmet İnönü, Franz von Papen.

Giriş

Savaşın başladığı 1939 yılından 1941 yılına kadar geçen süre içerisinde Mihver ülkeler Orta Avrupa ve Balkanlar dahil olmak üzere Doğu Avrupa'yı işgal etmiş, Bulgaristan'ın işgaliyle de Alman orduları Türkiye sınırına dayanmıştı. Almanlar açısından gelinen noktada Avrupa'da mağlup edilmesi gereken tek güç olarak İngiltere kalmıştı.

Almanya için İngiltere'nin mağlup edilerek savaşın dışına atılması hem kazanımlarının garanti altına alınması hem de Rusya'ya düzenlenecek olan olası bir sefere karşı batı cephesinin güvence altına alınması bakımından oldukça önemliydi. Almanya bu maksatla harekete geçerek bilhassa İngiltere'nin güneyini yoğun bir şekilde bombalasa da İngiliz donanmasının ve İngiliz hava kuvvetlerinin üstünlüğü neticesinde istenilen başarı elde edilemedi. Böylece Almanya, İngiltere için hayati önem taşıyan tedarik güzergahlarını ve stratejik bölgeleri ele geçirmeden tam bir üstünlük sağlamanın mümkün olmadığını anlamıştı. Bu stratejik noktalar Akdeniz ve Ortadoğu coğrafyasıydı. Bu bağlamda Almanlar için Ortadoğu özelinde Irak ve Basra Körfezi'nde hakimiyet kurmak oldukça önemli bir stratejik hedef olarak öne çıkmıştı. Zira bu bölge İngiltere için Birinci Dünya Savaşı'ndaki önemini korumaya devam etmekteydi.

* Öğr. Gör. Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, abdussamed.gecer@sbu.edu.tr

Diğer yandan Ortadoğu'da kurulacak askeri üstünlük veya siyasi nüfuz, Almanya'nın Akdeniz hakimiyeti için Kuzey Afrika'da gerçekleştirdiği operasyonlara da ciddi manada destek sağlayacaktı. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 813) Özellikle Süveyş Kanalı'na düzenlenecek bir hareketin başarıya ulaşması için Doğu Akdeniz coğrafyasının kontrol altına alınması gerekmektedir. (Hamdi, 1987, s. 99) Alman Hava Kuvvetleri Komutanı Hermann Göring ve Amiral Albert Raeder'in sunduğu planda da Süveyş Kanalı'nın ve Irak petrol sahalarının ele geçirilmesinin gerekliliği ön plana çıkarılmaktaydı. (Bryant, 1957, s. 244)

1941 yılında Alman uzmanlar tarafından yapılan araştırmalara göre Irak'ta 500 milyon ton petrol bulunduğu tespit edilmişti. (Hamdi, 1987, s. 53) Dolayısıyla Irak'ta Mihver yanlısı veya en azından Mihver aleyhtarı olmayan ve İngiliz politikalarına direnç gösterebilecek bir hükümetin iktidarda olması hem İngiltere'nin stratejik ve ekonomik kazanımlarına darbe vuracak hem de stratejik hedefleri doğrultusunda Almanya'nın ihtiyaç duyacağı petrolün daha rahat temin edebilmesinin yolunu açacaktı. Irak'ın alacağı siyasi ve askeri pozisyon Almanlar açısından saydığımız tüm bu nedenler dolayısıyla önemli hale gelmişti.

Bu çalışmanın amacı İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarındaki Türk-Alman ilişkilerinin genel seyrini, Irak'ta yaşanan siyasal gelişmeleri, Almanya'nın Irak'la ilgili stratejik hedeflerini göz önünde bulundurarak, Almanya'nın İngiliz saldırısına karşı Irak'ta iktidarda bulunan Raşid El-Geylani hükümetini desteklemek üzere Türkiye üzerinden askeri sevkiyat gerçekleştirme talebini, bu talebin Türk-Alman Saldırmazlık Pakti'nin imzalanma sürecine etkisini ve Türkiye'nin bu süreçteki diplomatik yöntem ve tutumunu ele almaktır.

İkinci Dünya Savaşı'nın İlk Yıllarında Türk-Alman İlişkileri

Savaşın ilk yıllarında Almanya'nın Türkiye için hayati önem arz eden stratejik meselelere yaklaşımı iki ülke arasındaki ilişkinin seyrinde etkili olmuştur. Bilindiği üzere Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı arifesinde en önemli öncelikleri, Lozan ve Montreux Sözleşmesi ile elde ettiği statüyü korumak, bunun yanı sıra Trakya, Ege ve Akdeniz üzerinden gelebilecek tehditlere karşı önlem almaktır. Dolayısıyla Almanya ile ilişkilerde bu konular belirleyici noktaları oluşturuyordu. Almanya'nın Türkiye için belirlediği politikanın birinci önceliği Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerini daha ileri boyuta taşımasına engel olarak, savaş dışı pozisyonunun devam etmesini sağlamaktır.¹ (Papen, 1953, s. 446) Almanya her ne kadar Türkiye'yi siyasi ve askeri olarak karşısına almamak adına Türkiye'nin endişelerini gidermeye yönelik bir siyaset benimsese de Türkiye, saldırmazlık antlaşması imzalanıncaya kadar Alman yayılmacılığına karşı şüpheli yaklaşımını korudu.² Bu şüpheli yaklaşıma rağmen Avrupa'da güçlü bir Almanya'nın varlığı, Sovyetlerin olası emperyalist emellerinin engellenmesi ve Avrupa merkezli dış politikada çeşitlilik yaratılabilmesi açısından Türkiye için oldukça önemliydi. (Papen, 1953, s. 450) Savaştan yıpranmış olarak çıkacak bir Sovyetler Birliği'nin yanı sıra Avrupa'da İngiltere ve Almanya arasında güç dengesinin sağlanması, Türkiye'nin dış politikasını dengeli olarak yürütebilmesi için en ideal olanıydı. (Ciano, 1947, s. 386)

¹ Numan Menemencioğlu'na, Hitler ve Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifakı terk edip Mihver saflarına katılması dahi teklif edilmişti. Franz von Papen, Memoirs, translated by Brian Cornell, E. P. Dutton & Company Inc., New York 1953, p. 446; Kamuran Gürün, Savaşın Dünya ve Türkiye, Cilt 3, Tekin Yayınevi, İstanbul 2000, s. 117.

Bu bağlamda Ribbentrop da Büyükelçi Papen'den zikredilen amaç doğrultusunda çalışmada bulunmasını istemiştir. Papen, a.g.e., s. 471. Ancak bu plan sadece Ribbentrop'un bir inisiyatif olarak görülebilir. Zira savaş boyunca Türk-Alman ilişkilerinde bu mesele hiçbir zaman öncelikli olarak ele alınmamış, iki ülke ilişkilerinde Almanya'nın birinci önceliği Türkiye'nin savaş dışı pozisyonunu sürdürmesini sağlamak olmuştur.

² İnönü ve hükümeti o yıllarda Almanya'nın Türkiye'ye karşı bir işgal ve istila arzusunun olduğu düşüncesine sahipti. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, Cilt II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 107.

Türkiye'nin bu yıllarda Almanya ile ilişkisindeki temel konulardan biri İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlara yönelen yayılcı politikasıydı. Nitekim Franz von Papen Türkiye'ye Büyükelçi olarak atanıp İsmet İnönü tarafından kabul edildiğinde ele alınan ilk meseleler Arnavutluk'un İtalya tarafından işgal edilmesi ve Ege'de artan İtalyan askeri yığınağının Türkiye nezdinde yarattığı endişe oldu. (Papen, 1953, s. 446) Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop, İtalyan mevkidaşı Ciano'ya Türkiye'nin tutumunu "İtalya korkusu"nun şekillendirdiğini söyleyerek iki ülke arasındaki gerilimi azaltmaya çalışsa da Ciano, İtalyan gizli servisinin elde ettiği belgelere dayanarak, Türkiye'nin düşmanlığının Almanya'ya da yönelmiş olduğunu ileri sürmekteydi. (Ciano, 1947, s. 90) Ciano'nun sözleri, İtalya'nın Türkiye meselesindeki gerilimi sürdürerek Türk topraklarındaki olası emellerinin Almanya'nın gözünde meşru hale gelmesini sağlama amacıyla olduğunu göstermektedir.

19 Ekim 1939 tarihinde Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması'nın imzalanması, Türk-Alman ilişkilerinin seyrine ciddi manada zarar verdi. Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Türkiye'nin Almanya Büyükelçisi Hüsrev Gerede'ye Türkiye'nin Alman karşıtı cepheye katıldığını, Türkiye'de Alman karşıtlığının arttığına dair bilgiler geldiğini ve Türk dış politikasının "Downing Street'in politikasından bile daha İngiliz" olduğunu söyledi. (DGFP, Series D, Vol. VIII, 1954, s. 398-399) Saraçoğlu da Papen'le yaptığı görüşmede, Almanya'yı teskin etmek için antlaşmanın Almanya'ya karşı olmayıp kendilerini korumaya yönelik olduğunu ifade etmişti. (DGFP, Series D, Vol. VIII, 1954, s. 389) Ancak Almanların tepkisi bir müddet daha devam etti. Öyle ki Hitler, 19 Temmuz 1940 tarihli konuşmasında:

Belgeler, gerçekte takip edilmeyen Türk tarafsızlığının kurnazca olduğu kadar insafsızca olduğunu, ayrıca böyle bir yorum altında Batum ve Bakü'yü bombalamak için nasıl hazırlıklarda bulunduğunu göstermektedir. (Jaeschke, 1990, s. 32)

diyerek, Almanya'nın Türk dış politikasını nasıl algıladığını gösteren ifadeler kullanıyordu.

Hitler'in 28 Şubat 1941 tarihinde İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup, iki ülke ilişkilerinde mevcut güvensizlik zemininin ortadan kalkmasını sağlayacak görüşmelerin ilk adımını oluşturdu. Hitler mektubunda Bulgaristan'daki askeri birliklerin hiçbir şekilde Türkiye'yi hedef almadığını dostane bir üslupla ifade ediyordu. Bunun bir göstergesi olarak Alman birlikleri ile Türk sınırı arasında belirli bir mesafe bulunacaktı. (DGFP, Series D, Volume XII, 1962, s. 201-203; T.C. Dışişleri Bakanlığı, s. 96) İnönü, Hitler'in mektubuna 12 Mart'ta cevap verdi. Mektupta, iki ülkenin geçmiş yıllardaki iş birliğinden bahis açılarak Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak konusunda oldukça ısrarlı olduğuna değiniliyordu. İnönü'ye göre iki ülkenin karşı karşıya gelmesini gerektirecek hiçbir sebep bulunmamaktaydı. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 286-287; T.C. Dışişleri Bakanlığı, s. 97-99) Hitler mektuplaşmanın iki ülke arasında iş birliği ve fikir alışverişini başlatabileceğini düşünüyordu. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 312; T.C. Dışişleri Bakanlığı, s. 99)

Mektuplaşmanın ardından 17 Mart tarihinde Hitler ile Büyükelçi Hüsrev Gerede bir araya geldi ve bu görüşmede, iki lider arasında gerçekleşen mektuplaşmanın yanı sıra bölgesel konulara değinildi. Ancak bu konular arasında Türk dışişleri için en sarsıcı olan husus Hitler'in, Sovyetlerin Boğazlarda üs talep ettiklerini ancak kendisinin bunu reddettiğini söylemesi oldu. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 308-312) Bu bilgi, Türk dışişlerinde var olan Sovyet tehdidi algısının daha da artmasına sebep oldu. Bu artan tehdit algısı aynı zamanda Almanların Türkiye ile ilişkilerinde ellerine bir koz geçtiği anlamına geliyordu. Gerede ile Hitler arasındaki bu uzun görüşme içerisinde bahsi geçen bu kısa bilgi sayesinde Almanlar Türk dış politikası üzerinde önemli bir psikolojik avantaj elde etmiş oluyorlardı.

Ancak söz konusu Sovyet taleplerinin Hitler tarafından reddedildiğinin Türk tarafına bildirilmesi, Almanların Türkiye'nin Sovyet çekincesini manipüle etmeye çalıştığını

göstermektedir. Zira 13 Kasım 1940 tarihinde gerçekleşen Hitler-Molotov görüşmesine baktığımızda Hitler Molotov'a, iddia edilenin aksine Sovyetlerin Boğazlarla ilgili revizyon talebine sıcak baktığını ve Almanya'nın yardıma hazır olduğunu söylemiştir³. (Nazi-Sovet Relations 1939-1941, 1948, s. 232, 244; Jacobsen, 1989, s. 251-252) Ayrıca Alman Genelkurmay Başkanı Halder:

Rusya'nın Boğazlar'da ve Pers Körfezi doğrultusundaki çabaları bizi rahatsız etmiyor. Ekonomik yönden etki alanımız içine düşen Balkanlar'da, kendimize geçmek için yol verebiliriz. İtalya ve Rusya Akdeniz'de sıkıntısız hareket edecektir. (Jacobsen, 1989, s. 221)

cümleleriyle Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki hakimiyetine olumlu baktığını günlüğüne kaydetmiştir.

Türkiye'nin Almanya ile olan siyasi ilişkilerinde ticari meselelerin belirleyici bir etkisinin olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. 1933 yılından itibaren iktisadi politikalarını dış politikadaki amaçlarına uygun olarak şekillendiren Almanya, kliring sistemi sayesinde istikrarlı bir alıcı olarak ve dünya pazarına kıyasla daha yüksek ücretler teklif ederek, nüfuz kurmak istediği ülkelerde dış politikadaki hedeflerine yönelik avantajlar elde ediyordu. Bu avantajın elde edilmesinde 1929 krizinin ardından liberal ekonomilerdeki taleplerin düşmesinin de etkisi vardı. (Tezel, 1982, s. 159) Örneğin 1933 yılında Bulgaristan'ın ihracatında Almanya'nın payı %36 iken bu oran 1939 yılında %71,1'e yükseldi. İthalattaki pay da yine aynı yıllarda %38,2'den %69,5'e yükseldi. Bu oranlar Macaristan, Romanya ve Yugoslavya'da da 1939 yılı itibarıyla %50 seviyelerindeydi. (Berend, 2011, s. 168)

Söz konusu dönemde Türk-Alman ticari ilişkilerinde de benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. Türkiye ile Nazi Almanyası arasındaki ilk önemli ticaret anlaşması 10 Ağustos 1933 tarihinde Berlin'de imzalandı. (Koçak, 2013, s. 210) İmzalanan bu anlaşmayla Türk-Alman ticareti hızla gelişim gösterdi ve bu gelişimi sürdürmek ve genişletmek adına 25 Temmuz 1938 tarihinde "Türkiye ile Almanya Arasında Ticari Mübadelelere Aid Anlaşma" imzalandı. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 2/3-25 859-3, EBİS 02000859, Kayıt No: 455248) İmzalanan anlaşmalara paralel olarak iki ülke arasındaki ticaret hacmi ciddi oranlarda artış gösterdi. Örneğin 1933-1939 yılları arasında Almanya'nın Türk ihracatındaki payı %19'dan %37,3'e, ithalatındaki payı ise %25,5'ten %50,9'a yükseldi. (TÜİK, 2013, s. 440, 448) 1933 yılında İngiltere'nin ihracattaki payı %8,9 ve ithalattaki payı %13,5 iken 1939 yılında bu

³ Stalin 26 Kasım 1940'ta Üçlü Pakt'a katılmak için dört koşul öne sürmüştü ve bunlardan biri de "uzun vadeli bir kiralama anlaşmasıyla, İstanbul ve Çanakkale Boğazları çerçevesinde Sovyetler Birliği tarafından kara ve deniz üsleri kurularak Sovyetler Birliği'nin Boğazlardaki emniyeti önümüzdeki birkaç ay içerisinde sağlanacaktır" şeklindeki talebiydi. Bkz.: William Shirer, Nazi İmparatorluğu, Cilt III, çev. Rasih Güran, İnkılap Kitabevi, İstanbul t.y., s. 1024.

Diğer yandan Ribbentrop, Hitler'e Stalin'in taleplerinin kabaca kabul edilebileceği yönünde tavsiyede bulunduğunu söylemektedir. Joachim von Ribbentrop, The Ribbentrop Memoirs, translated by Oliver Watson, Weidenfeld and Nicolson, London 1954, p. 150.

Feridun Cemal Erkin, söz konusu görüşmeyle ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: "Yine aynı rivayete göre Almanya, Sovyetler Birliği'ne Boğazlar üzerinde kontrol hakkı ve Sovyetler Birliği sınırları civarındaki topraklarda da tam bir genişleme serbestisi tanımıştı. Bu konuda Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Aktay'ın sualine muhatap olan Dışişleri Komiser Yardımcısı Dekanozov, Berlin görüşmelerinde sadece Alma-Sovyet meselelerinin konuşulduğunu söylemekle yetinmişti." Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 165.

Bu görüşmede Molotov, Almanya'nın Sovyetleri Asya'ya yönlendirme çabalarına karşı çıkarak asıl ilgilendikleri meselenin Avrupa ve Boğazlar özelinde Türkiye olduğunu söylemiştir. Nazi-Soviet Relations 1939-1941, p. 244; Shirer, a.g.e., s. 1023.

Stalin'in Molotov'a verdiği talimatlar ve Molotov-Hitler görüşmesi için bkz.: Nazi-Soviet Relations 1939-1941, p. 244; Shirer, a.g.e., s. 1023; Cemil Hasanlı, Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953), çev. Ali Asker, Bilgi Yayınevi, Ankara 2011, s. 62-64)

oranlar sırasıyla %5,7 ve %6,2'ye gerilemişti. (TÜİK, 2013, s. 442, 450) Bu oranlar, Almanya'nın Türk dış ticaretinde ne kadar önemli bir konumda olduğunu göstermektedir.

Almanya, 1933-1939 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretinde en fazla paya sahip ülke haline geldi. Türkiye her ne kadar savaş dışında olsa da İngiltere ile ittifak halindeydi. Almanya'nın savaşlarda elde ettiği sansasyonel başarıların yanı sıra Türkiye nezdinde edindiği ticari önem, Irak'a askeri sevkiyat gerçekleştirme girişiminde bulunmasının önemli bir aracı olmuştu. Almanya'nın Türk dış ticaretindeki ağırlığı ve sunacağı imkanlar, Türk dış politikasının hareket kabiliyetini kısıtlamaktaydı.

Almanya'nın Irak'ta Nüfuz Elde Etme Çabaları ve Irak Siyasetindeki Gelişmeler

Girişte bahsedilen hedefler doğrultusunda Almanlar Irak'taki nüfuzlarını artırmak adına ilk olarak Irak siyasi çevrelerinde hakimiyet kurmayı amaçladı. Bu amaç doğrultusunda Irak siyasi çevreleri ile samimi ilişkiler geliştirilmekte ve aynı zamanda Filistin meselesinden kaynaklanan anti-semitik yaklaşımlar üzerinden siyasi kazanımlar elde edilmeye çalışılmaktaydı. Siyasi çevrenin yanı sıra basın, kanaat önderleri ve cemiyetler Alman propagandasının en önemli faaliyet alanları olarak öne çıkmaktaydı. (Hamdi, 1987, s. 65-68)

Irak ordusu içerisinde Pan-Arabist ve İngiliz karşıtı askerlerin etkisi ve sayısı oldukça artmıştı. (Hamdi, 1987, s. 30-31) Irak ordusu, özellikle Genelkurmay Başkanı Bekir Sıdkı döneminde, kendisi aynı zamanda Ekim 1936'da düzenlenen darbenin lideriydi, Irak siyaseti üzerinde oldukça etkin bir durumdaydı. (Dawisha, 2009, s. 96) Ordunun 1936 yılında müdahalede bulunmasının temel nedeni ise Irak siyasetinin istikrarsız olarak görülmesiydi. Askeri bir idare altında Irak'ın siyasi istikrara kavuşacağı ve Irak'ın gelişmesi için gerekli görülen reformların yapılabileceği düşünülüyordu. (Khadduri, 1960, s. 78)

1936 yılında gerçekleşen darbenin ardından Hikmet Süleyman başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu ancak hükümetin en önemli destekçisi olan General Bekir Sıdkı'nın 1937 yılının Ağustos ayında öldürülmesi ve ordudaki diğer kanadın yönetime el koymasının ardından Hikmet Süleyman hükümeti de son buldu. Bu tarihten itibaren, Raşid Ali El-Geylani'nin başbakan olduğu 1940 yılı Mart ayına kadar birbiri ardına askeri müdahaleler gerçekleşti ve hükümet değişiklikleri yaşandı. (Khadduri, 1960, s. 120-158; Tarbush, 1982, s. 150-166) Daha önce 20 Mart 1933 - 28 Ekim 1933 tarihleri arasında başbakanlık görevinde bulunan Geylani, (Khadduri, 1960, s. 37-45) General Nuri Said'in görevden çekilmesinin ardından 31 Mart 1940 tarihinde yeniden başbakan oldu. (Khadduri, 1960, s. 160)

Raşid Ali El-Geylani hükümeti İngiltere ile ihtilaf içerisinde görünüyordu. Irak, General Nuri Said döneminde İngiltere ile birlikte olacağını ilan etmişti ancak Almanya'nın savaşın ilk yıllarında kazandığı askeri başarıların etkisiyle Geylani döneminde tarafsız kalmaya yönelik siyasi bir yönelim ortaya çıktı. Ayrıca Almanların propagandaları neticesinde Arap kamuoyunda savaşı Almanların kazanması durumunda tam bağımsızlığa kavuşulacağı inancı yayılmıştı. Irak'taki nüfuz ve çıkarlarına zarar veren gelişmeler karşısında İngilizler askeri olarak harekete geçme gereği duymalarına rağmen o sırada Somaliland'daki İtalyan işgali ile meşgul olmaları Irak'a müdahale etmelerini engelledi. Dolayısıyla askeri bir müdahale yerine diplomatik ve ekonomik baskı kurma yöntemi tercih edildi. (Hamdi, 1987, s. 46-47) İngiltere eliyle, özellikle İtalyan elçiliğinin kaldırılması merkezinde yapılan siyasi baskılar neticesinde Geylani, 1941 yılının Şubat ayında görevinden ayrılmak zorunda kaldı ve yerine Saltanat Vekili tarafından General Taha El-Haşimi göreve getirildi. (Tarbush, 1982, s. 171-172) İngilizler Irak'ta, özellikle Suriye'de Vichy Fransası egemenken, İngiliz politikalarına karşı veya en azından İngiltere ile görece mesafeli bir ilişki kurmaya hazır bir hükümetin varlığını kabul edemezdi. (Dawisha, 2003, s. 117) Böyle bir durumu kabullenmek, İngiltere için Doğu Akdeniz'in ve hayati önem taşıyan Basra Körfezi'nin kaybedilmesi

anlamına gelebilirdi ki bu ihtimalin gerçekleşmesi doğudaki savaşın kaderini belirleyebilirdi. (Churchill, 1962, s. 215)

İngilizlerin bu hamlesi Irak'taki muhalifleri harekete geçirdi. 28 Şubat 1941 tarihinde Arap Komitesi El-Hac Emin El-Hüseyni'nin⁴ başkanlığında Geylani'nin de katıldığı gizli bir toplantı gerçekleştirildi. Bu toplantıda İtalya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi düşüncesine karşı konulması kararı alındı. (Tarbush, 1982, s. 173) Eğer Haşimi buna karşı çıkacak olursa yerine tekrar Geylani getirilecekti. (Khadduri, 1960, s. 208) Irak ordusunun desteğini alan Arap Komitesi, Haşimi'nin bu talepleri kabul etmeyeceğini düşünerek harekete geçti ve 1 Nisan 1941'de darbe yaparak Haşimi'nin istifasını istedi. Darbenin ardından Saltanat Vekili'nin İngilizlerin desteği ile ülkeyi terk etmesiyle Raşid El-Geylani tekrar hükümetin başına geçti. Irak'taki bu iktidar değişikliği İngiltere tarafından hoş karşılanmadı. İngilizler Geylani'nin Irak'ı Almanya ve İtalya'ya "sattığına" dair gizli bir anlaşma imzaladığı propagandası yaparak Geylani hükümetini yıpratmak istedi. (Hamdi, 1987, s. 50-55)

Böyle bir gizli anlaşma olmasa da Irak ordusunda İngiliz karşıtlığının artması, Pan-Arabist düşüncenin yayılması ve nihayetinde söz konusu darbenin gerçekleşmesinde Almanların yıllardır süregelen yoğun çalışmalarının etkili olduğu aşikardır. (Hamdi, 1987, s. 71) Geylani'yi tekrar hükümetin başına geçiren darbenin gerçekleşmesinde Almanların direkt olarak bir katkısının olmadığını belirtmek gerekir. Çünkü darbenin gerçekleşmesinde buna dair kanıt bulunmamasının yanı sıra İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi'ne göre darbenin gerçekleşmesi Almanlar için de sürpriz olmuştu. (Hamdi, 1987, s. 74)

İngiliz askeri otoriteleri, Irak'ta yaşanan gelişmeler karşısında askeri bir müdahale yapılması konusunda hemfikirlerdi. (Tarbush, 1982, s. 173-174) Nitekim darbeyi takip eden günler içerisinde İngilizler Irak'ta bulunan bazı üslerine takviyede bulundu. Geylani tüm bu hazırlıkların kendisine karşı yapıldığının farkındaydı ve İngiltere'nin müdahalesine askeri bir karşılık verme kararlılığında idi. Yapılan hazırlıkların tamamlanmasının ardından 2 Mayıs 1941 tarihinde İngiltere ile Irak arasında ilk çatışmalar meydana geldi⁵. (Tarbush, 1982, s. 179)

Almanya'nın Irak'ta başlayan çatışmalara kayıtsız kalması beklenemezdi. Zaten İngiltere'nin Irak hareketinden önce Hitler, Irak'taki "Arap Özgürlük Hareketi"nin Almanya'nın Ortadoğu'da İngiltere'ye karşı doğal bir müttefik olduğunu belirterek Irak'ı güçlendirmek için, askeri malzeme sevkiyatı da dahil olmak üzere mümkün olan her türlü yardımın yapılmasını istiyordu. (Hinsley, 1951, s. 156)

Ancak bu dönemde Almanların işgal ettikleri topraklara bakıldığında söz konusu sevkiyatın direkt olarak gerçekleştirilebilmesi mümkün görünmüyordu. Toplantıların ardından sevkiyatın gerçekleştirilebilmesi için üç seçenek ortaya çıkmıştı: Bunlardan birincisi sevkiyatın havadan gerçekleşmesi, ikincisi başka bir ülke toprağının sevkiyat güzergahı olarak kullanılması, üçüncüsü de sevkiyatın Japon gemileriyle gerçekleştirilmesiydi. Yapılan değerlendirmelerin ardından birinci seçeneğin uygulanabilir olmadığı ortaya çıktı. Çünkü işe yarar oranda bir sevkiyatın gerçekleşmesi için önemli sayıda uçağa ihtiyaç vardı ve o tarihlerde sadece birkaç uçak bu sevkiyat için kullanılabilir durumdaydı. Sevkiyatın Japonlar aracılığıyla denizden yapılması da aylar sürecekti. Bu sebeplerden ötürü sevkiyatın başka bir ülke üzerinden kara yolu ile gerçekleştirilmesi fikri benimsendi. Bu bağlamda Afganistan ve

⁴ Kudüs'ün eski müftüsü olan Emin El-Hüseyni, Pan-Arabist hareketin önemli liderlerinden biriydi. Özellikle 1939 yılında Bağdat'a gelmesiyle Iraklı siyasiler ve düşünürler arasında Pan-Arabist ve İngiltere aleyhtarı düşünceler iyice güç kazanmıştır. Bkz.: Khadduri, a.g.e., pp. 162-174.

⁵ İngiliz ordusunun Irak'taki görüntüleri için bkz.: British Pathe, "With British Forces In Iraq" <https://www.youtube.com/watch?v=spRPrkdLJNA&feature=youtu.be>; Türkiye'nin İngiltere ile Irak arasında arabulucu olma girişimleri için bkz.: DGFP, Series D, Vol. XII, pp. 788-789, 814, 818; Papen, a.g.e., p. 477; Churchill, a.g.e., p. 217.

Sovyetler Birliği gibi seçeneklerin elenmesinin ardından güzergah için en uygun rota Türk toprakları olarak belirlendi. Irak ile İngiliz ordusu arasında çatışmaların başlamasıyla birlikte, Irak'a gerçekleştirilecek sevkیات iyice önem kazanmıştı. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 686, 788-789, 814, 818; Papen, 1953, s. 477)

Sevkiyatın Türk topraklarından gerçekleştirilmesi konusuna Türkiye'yi ikna etmek kolay görünmüyordu. Zira Türkiye daha İkinci Dünya Savaşı'nın hemen başında İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması imzalayarak yükümlülük altına girmişti. Dolayısıyla Türkiye her ne kadar savaşın dışında da olsa İngiltere ile müttefikti ve Türkiye'nin müttefiki aleyhine gerçekleşecek bir planı kabul etmesi mümkün görünmüyordu. Ancak yine de Almanlar Irak'taki durumun hassasiyeti ve önemi dolayısıyla sevkیاتın yapılması için diplomatik girişimde bulunmaktan vazgeçmedi.

Almanya'nın Sevkiyatla İlgili Diplomatik Girişimleri ve Bu Girişimlerin Türkiye-Almanya Dostluk Antlaşması'nın Oluşumuna Etkisi

Irak'taki durumun kritik hale gelmesinin ardından Almanlar sevkİYATı gerçekleştirebilmek için hızla diplomatik kanalları kullanmaya başladı. Ribbentrop, Türkiye'den geçiş izni alınması için Papen'i "telgraf bombardımanına" tutuyordu. (Papen, 1953, s. 477) İsmet İnönü de Irak'ta yaşanan gelişmeleri yakından takip etmekteydi. (İnönü, 2001, s. 297)

Ancak yukarıda bahsedildiği üzere Türkiye'yi bu konuda ikna etmek kolay olmayacaktı. Bu durumun farkında olan Almanlar, diplomatik bir usul belirlenerek Türkiye'nin kaygılarının giderilebileceğini düşünüyordular. Nitekim Papen, 13 Mayıs'ta Saraçoğlu ile yaptığı görüşmede, Türkiye'nin güneyinde kurulacak İngiliz nüfuzunun hem Almanya'nın hem de Türkiye'nin çıkarına olmadığını, dolayısıyla Almanya'nın bu çabalarına Türkiye'nin de destek olması gerektiğini ve sevkİYATın gerçekleştirilebilmesi için itirazların önlenebileceği bir formül bulunabileceğini belirtti. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 814)

Ertesi gün Papen, İsmet İnönü tarafından kabul edildi. Görüşmede, iki ülke arasında ortaya çıkan olumlu zeminin geliştirilmesini destekleyecek ve özellikle iki ülkenin birbirine karşı güvenini tesis edecek bir saldırmazlık antlaşmasının imzalanması hususunda, Türkiye'nin mevcut taahhütlerine zarar vermeyecek şekilde bir antlaşma yapılabileceği bizzat İnönü tarafından deklare edildi.⁶ (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 817)

İnönü'nün bu yaklaşımı, Alman dışişleri tarafından da ciddi bir karşılık gördü ve Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Türkiye ile yapılacak olası bir antlaşmaya paralel olarak, Türkiye üzerinden sınırsız bir sevkİYAT gerçekleştirilmesini sağlayacak gizli bir anlaşma yapılması için 17 Mayıs'ta Papen'e talimat verdi. Ayrıca bu tekliflerinin kabulü karşılığında, Edirne sınırında Türkiye lehine değişiklik yapılabileceği ve Ege adalarından birinin Türkiye'ye devri için söz verilebileceği de iletildi. Türkiye'nin Fransa ve İngiltere'ye olan taahhütlerinin de Fransa'nın yenilmesi ve İngiltere'nin içinde bulunduğu durum dolayısıyla anlamını yitirdiği ve Türkiye'nin Alman sevkİYATına izin vermesi durumunda bir problem olmayacağı Türk tarafına açıklanmalıydı. Almanlar bu yöntem doğrultusunda hareket edildiğinde sevkİYATın gerçekleştirilebileceği kanaatindeydi. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 836-837) Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye İngiltere'nin tepkilerini ciddiye almaktaydı. (TBMM ZC, Devre: VI, Cilt 19, İctima: 2, 25.VI.1941, s. 165) Bununla birlikte İngilizler, yine 17 Mayıs'ta, Türkiye ile Almanya arasındaki görüşmelerin seyrini kontrol etmek adına Türkiye'nin savaş dışı pozisyonunu büyükelçilik vasıtasıyla masaya yatırmışlardı. (İnönü,

⁶ Papen bu görüşmenin ardından, "Irak'a savaş malzemesinin Türkiye topraklarından ulaştırılması tasarısına kesinleşmiş gözüyle bakılabilir" diyordu. Bkz.: Ministry of Foreign Affairs of the USSR, German Policy in Turkey (1941-1943), University Press of the Pacific, Hawaii 2005, p. 7.

2001, s. 298) Böylece İngiltere, olası bir antlaşmayı engelleyebilmek adına Türkiye'nin müttefiklikten doğan sorumluluklarını hatırlatmış oluyordu.

Fakat Ankara'da Ribbentrop'un bu taleplerini gerçekleştirebileceği bir zeminin bulunduğu söylenemezdi. Türkiye'nin, sevkiyat anlaşmasından ziyade iki ülkenin birbirlerine karşı faaliyette bulunmayacaklarını taahhüt eden bir anlaşma imzalamaya arzusu vardı. Keza Papen de Türklerin sevkiyat meselesine sıcak bakmayacaklarını Ribbentrop'un talimatlarına cevaben belirtmişti. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 839-840) Ancak Irak'taki durum, Alman dışişlerinin sevkiyatla ilgili talebinden geri adım atmamasını ve konuyla ilgili ısrarını sürdürmesini gerektiriyordu.

Ribbentrop, Papen'in sevkiyat meselesiyle ilgili yorumuna binaen bir sonuca ulaşamayacağını anladığını ifade etse de 19 Mayıs tarihinde yeni talimatlarını ilettili. Buna göre Irak'a hızlı bir şekilde yardım etmek için anlaşmaya eklenecek gizli bir protokolle sevkiyatın gerçekleştirilmesi en kısa sürede sağlanmalıydı. Almanya, Boğazlar konusundaki Sovyet taleplerine karşı Türkiye'nin çıkarlarını korumuştur. Bundan dolayı Türkiye, Almanya'nın bu tutumu ve politikasına karşılık olarak sevkiyatın gerçekleşmesine izin vermeliydi. Anlaşmaya karşılık olarak, Türkiye'ye Edirne sınırında değişiklik yapılabileceği sözü verilebilirdi. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 849-850)

Papen, Ribbentrop'un talimatları doğrultusunda hareket ederek görüşmelerinde aşama kaydetmeyi başarmıştı. Nitekim 23 Mayıs'ta Papen, Ribbentrop'a gönderdiği telgrafta Menemenciöglü ile anlaşmanın dört temel hususta yapılması konusunu konuştuklarını belirtiyordu. İlk olarak, iki ülke arasında karşılıklı yükümlülükler içeren bir açık antlaşma imzalanacaktı. Bunun yanı sıra, birinci gizli protokole göre Almanya, savaşın Türkiye'nin güneyine yayılması durumunda, barış masasında Trakya, Ege adaları ve Boğazların statüsüne dair Türk taleplerini kabul edecekti. İkinci gizli protokolde Türkiye'nin askeri sevkiyata izin vermesiyle ilgili taahhüdü ve üçüncü protokolde ise ticaret anlaşması ve basın meselesi yer alacaktı. Menemenciöglü da esas olarak bu maddeler konusunda Papen ile hemfikir olduğunu, metnin formüle edilmesinin İngiltere'nin vereceği cevapla mümkün olabileceğini belirtmişti. Bu sırada Türk tarafı Almanya ile yapılan görüşmeleri özenle İngiltere ile paylaşmakta, aynı zamanda imzalanması düşünülen antlaşmanın Türkiye için önemi noktasında İngiltere'yi ikna etmeye çalışmaktaydı. (Erkin, 1968, s. 178; Deringil, 2014, s. 145)

İngiltere'den beklenen cevap 24 Mayıs tarihinde geldi. İngiltere antlaşmanın imzalanmasına net bir biçimde karşı çıkmaktaydı. (İnönü, 2001, s. 298) Öyle ki, Saraçoğlu Papen'e, antlaşmanın yayınlanması durumunda İngiltere'nin Türkiye ile ilişkilerini kesmesinin şaşkırtıcı olmayacağını söylemişti. Ayrıca Türk hükümetinin Bakanlar Kurulu'nda aldığı karar da olumsuz sonuçlanmıştı ve Türkiye sevkiyat konusunda Almanya'ya herhangi bir taahhütte bulunmayacaktı. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 885-886)

Ancak Türkiye, İngiltere'nin olumsuz tavrına rağmen, Almanya ile olan ilişkilerinde karşılıklı güveni resmi bir protokolle sağlamak konusunda kararlıydı ve görüşmelerde geline aşama sayesinde buna çok yaklaşmıştı. Nitekim 26 Mayıs tarihinde resmi müzakerelere başlandı ancak antlaşma metninin hazırlanmasındaki en büyük engel yine sevkiyat meselesiydi. (İnönü, 2001, s. 299) Müzakereler neticesinde Papen ve Saraçoğlu yeni bir taslak üzerinde geçici olarak anlaşmaya vardı. Buna göre Almanya ve Türkiye, karşılıklı olarak saldırgan tavırlardan kaçınacaklarını taahhüt ediyorlardı. Gizli protokolde barış görüşmelerinde Edirne sınırı, Türk sahillerine yakın Ege adaları ve Boğazlar rejimine ilişkin Türk taleplerinin dikkate alınacağı Almanya tarafından taahhüt edilmekteydi. Bu taslağa ek olarak Saraçoğlu Papen'e, İran ve Afganistan'a yapılacak sevkiyatta bir sınırlamanın olmayacağını söylemişti. Papen, antlaşmanın imzalanmasının, hem Türk kamuoyunda hem de Müttefikler nezdinde güçlü bir etkisinin olacağını düşünüyordu. (DGFP, Series D, Vol. XII,

1962, s. 887-889) Ne var ki Ribbentrop bu konuda Papen'le aynı düşüncede değildi. 29 Mayıs tarihli telgrafında Ribbentrop, Papen'in inisiyatif olarak böyle bir taslak üzerinde Saraçoğlu ile görüşmesini olumsuz buluyordu. Ribbentrop'a göre Papen'in Alman vaatlerini açık etmesi oldukça hatalıydı. Ribbentrop bu defa telgrafta, Türkiye'ye verilen taahhütlerin ancak sevkiyatın gerçekleşmesi durumunda yerine getirileceğini açık ve net olarak vurgulamak durumunda kaldı. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 910-912)

Türkiye ile Almanya arasında imzalanması planlanan antlaşmada silah sevkiyatının bulunup bulunmaması ile ilgili müzakerelerin sürdüğü sırada, Irak'ta anlaşma metninin kaderini tayin eden gelişmeler yaşandı. Irak ile İngiltere arasındaki çatışmaların Mayıs ayının başında başladığı daha önce ifade edilmişti. Irak'ta başarı kaydeden İngiliz ordusu aynı ayın sonunda Bağdat'ı kuşatma altına aldı ve Bağdat ile Musul'da bulunan tüm Alman askeri personeli 29 Mayıs tarihinde Irak'ı terk etti. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 917) Bundan bir gün sonra, Irak'ta bulunan Alman yanlısı liderler de Bağdat'ı terk edip İran sınırını geçerek ülkeden ayrıldı. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 925)

Bu durumun Irak'a yapılacak sevkiyatın gerekliliğini ortadan kaldırması üzerine Ribbentrop, Irak'taki yeni duruma istinaden 1 Haziran 1941 tarihinde Papen'e gönderdiği telgrafta şunları söyledi:

Irak'taki durumun değişmesi nedeniyle savaş malzemelerinin Türkiye üzerinden geçişi meselesi bizim için güncelliğini kaybetmiştir. Politik antlaşmayla ilgili görüşmelere devam etmenize itirazımız yoktur. (DGFP, Series D, Vol. XII, 1962, s. 937-938)

Papen de 3 Haziran tarihinde silah sevkiyatından vazgeçtiklerini Türkiye'ye bildirdi. (İnönü, 2001, s. 299)

Irak'ta İngiltere'nin kontrolü sağlanması dolayısıyla antlaşma taslağındaki en tartışmalı husus olan sevkiyat meselesi antlaşma görüşmelerinin gündeminden kalktı ve böylece görüşmeler tamamlanarak 18 Haziran 1941 tarihinde Türkiye-Almanya Dostluk Antlaşması imzalandı⁷.

Sonuç

Almanya için Irak'ta yaşanan gelişmeler hem İngiltere ile mücadelesi, hem de İkinci Dünya Savaşı'nın seyri bakımından yeni bir diplomatik mücadele alanı oluşturmuştu. Almanya için Doğu Akdeniz bölgesinin stratejik öneminin artması, bölge özelinde Irak'taki çıkarları, Almanya'nın Türkiye üzerinden Irak'a askeri sevkiyat yapma tasarısıyla ilgili girişimlerde bulunmasına neden oldu. Böyle bir girişimin dayanağı, Balkanlardaki askeri üstünlük ve Türkiye ile kurulan ekonomik ilişkilerin seviyesiydi. Irak'ta birbiri ardına gerçekleşen darbeler ve son olarak İngiltere'nin müdahalesi Almanya aleyhine neticelendi ve bu sayede Almanya ve Türkiye arasındaki müzakerelerde, Türkiye açısından antlaşmayla ilgili en problemlili husus ortadan kalkmış oldu. Sevkiyat meselesinin gündemden kalkması, antlaşmanın askeri yükümlülüklerden arındırılarak sadece politik ve stratejik bir nitelik kazanması Türkiye'ye, İngiltere'yle imzalamış olduğu ittifak antlaşmasını zedelemeyen olası bir Alman saldırısına karşı güvence sağladı. Ayrıca bu antlaşmayla Almanya, Sovyetler

⁷ Antlaşma metniyle ilgili görüşmeler için bkz.: DGFP, Series D, Vol. XII, pp. 938-939, 952, 954-956, 966, 985-987, 1022-1026, 1036-1039.

Antlaşma metni için bkz.: Ek 1; ayrıca bkz.: İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, Cilt 1 (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 200, s. 647; DGFP, Series D, Vol. XII, p. 1051; Papen, a.g.e., pp. 478-479.

İnönü'nün, antlaşmanın Türk-Alman ilişkilerine etkisine dair görüşleri için bkz.: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, Cilt 21, İctima: 3, Birinci İnikat, 1.XI.1941 Cumartesi, s. 3.

Başbakan Refik Saydam'ın görüşleri için bkz.: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, Cilt 20, İctima: 2, Yetmiş Üçüncü İnikat, 4.VII.1941 Cuma, s. 46-47.

Birliği'ne düzenleyeceği Barbarossa Harekatı öncesinde Karadeniz'in güneyindeki ve Balkanlardaki pozisyonunu garanti altına aldı⁸.

Kaynakça

Arşiv belgeleri, yayınlanmış arşiv belgeleri ve resmi yayınlar

- Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 2/3-25 859-3 (EBİS 02000859-3, Kayıt No: 455248)
 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 2/3-34 1423-3, (EBİS 02001423, Kayıt No: 447139)
Documents on German foreign policy 1918-1945, series d (1937-1945), volume VIII. (1954).
 Washington: United States Government Printing Office.
Documents on German foreign policy 1918-1945, series d (1937-1945), volume XII. (1962).
 Washington: United States Government Printing Office.
 Ministry of Foreign Affairs of the USSR. (2005). *German policy in Turkey (1941-1943)*.
 Hawaii: University Press of the Pacific.
Nazi-Soviet relations 1939-1941. (1948). Washington: Department of State.
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, devre: VI, cilt: 19, ictima: 2, altmış dokuzuncu inikat, 25.VI.1941
 Çarşamba, s. 165.
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, devre: VI, cilt: 20, ictima: 2, yetmiş üçüncü inikat, 4.VII.1941
 Cuma, s. 46-47.
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, devre: VI, cilt: 21, ictima: 3, birinci inikat, 1.XI.1941 Cumartesi, s.
 3.
 T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). *İkinci Dünya Savaşı yılları (1939-1946)*. Ankara: Dışişleri
 Bakanlığı.
 Türkiye İstatistik Kurumu. (2013). *İstatistik göstergeler 1923-2012*. Ankara: Türkiye
 İstatistik Kurumu.

Kitaplar

- Aydemir, Ş. S. (2011). *İkinci adam*, (2. Cilt). İstanbul: Remzi Kitabevi.
 Berend, I. T. (2011). *20. yüzyıl Avrupa iktisat tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
 Bryant, A. (1957). *The turn of the tide 1939-1943*. London: Collins.
 Churchill, W. (1962). *The grand alliance*. New York: Bantam Books.
 Ciano, G. (1947). *Ciano's diary*. Muggeridge, M. (Ed.). London and Toronto: William
 Heinemann Ltd.
 Dawisha, A. (2003). *Arab nationalism in the twentieth century: from triumph to despair*.
 Princeton: Princeton University Press.
 Dawisha, A. (2009). *Iraq: a political history from independence to occupation*. New Jersey:
 Princeton University Press.
 Deringil, S. (2014). *Denge oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin dış politikası*.
 İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
 Erkin, F. C. (1968). *Türk-Sovyet ilişkileri ve Boğazlar meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.
 Gürün, K. (2000). *Savaşan dünya ve Türkiye*. (3. Cilt). İstanbul: Tekin Yayınevi.
 Hamdi, W. M. S. (1987). *Rashid Al-Gailani and the nationalist movement in Iraq 1939-1941*.
 London: Darf Publishers.
 Hasanlı, C. (2011). *Tarafsızlıktan soğuk savaşa Türk-Sovyet ilişkileri 1939-1953*. (A. Asker,
 Çev.) Ankara: Bilgi Yayınevi.
 Hinsley, F. H. (1951). *Hitler's strategy*. Cambridge: Cambridge University Press.
 İnönü, İ. (2001). *Defterler (1. Cilt)*. Demiral, A. (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
 Jacobsen, H. A. (1989). *Kronoloji ve belgelerle İkinci Dünya Savaşı*. (İ. Ulus, çev.) Ankara:
 Genel Kurmay Basımevi.

⁸ Sovyet dışişleri Türk-Alman Antlaşmasını kendilerine yönelik düzenleyecekleri seferin son hazırlıklarından biri olarak görmüştür. Bkz.: Hasanlı, a.g.e., s. 69.

- Jaeschke, G. (1990). *Türkiye kronolojisi 1938-1945*. (G. Koçak, çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Khadduri, M. (1960). *Independent Iraq: 1932-1958 a study in politics*. London:Oxford University Press.
- Koçak, C. (2013). *Türk-Alman ilişkileri 1923-1939*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Papen, F. v. (1953). *Memoirs*. (B. Cornell, çev.) New York: E. P. Dutton & Company Inc.
- Ribbentrop, J. v. (1954). *The Ribbentrop memoirs*. (O. Watson, çev.) London: Weidenfeld and Nicolson.
- Shirer, W. (t.y.). *Nazi İmparatorluğu (3. Cilt)*. (R. Güran, çev.) İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin siyasal andlaşmaları (1. Cilt)* Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tarbush, M. A. (1982). *The Role of military in politics: a case study of Iraq to 1941*. London: Kegan Paul International.
- Tezel, Y. S. (1982). *Cumhuriyet dönemi iktisadi tarihi 1923-1950*, Ankara: Yurt Yayınları.

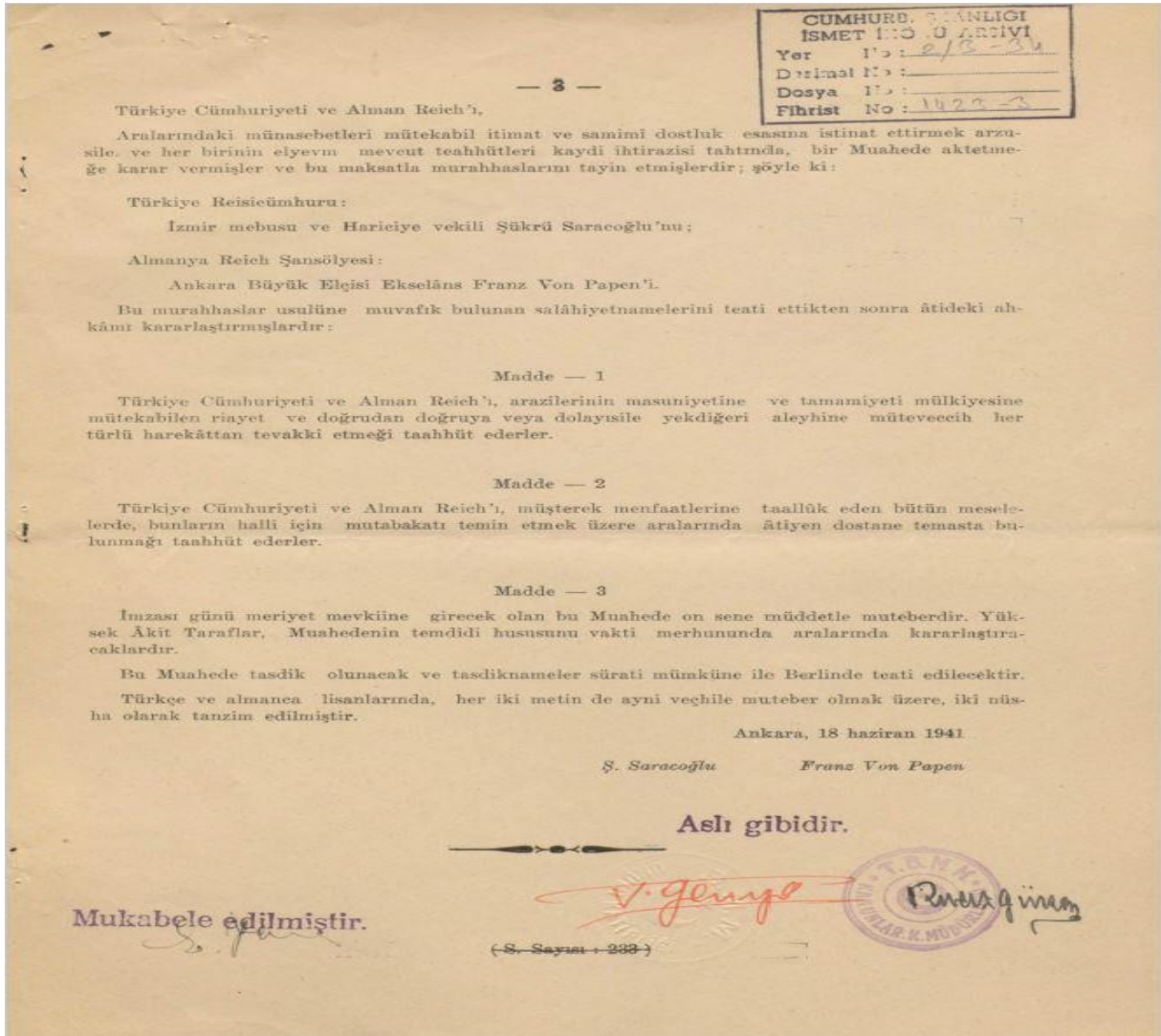
İnternet Kaynakları

British Pathe. (2014) *With British forces in Iraq*. Erişim tarihi: 11. 03. 2020.
<https://www.youtube.com/watch?v=spRPrkdLJNA&feature=youtu.be>

Ekler

Ek 1: Türkiye-Almanya dostluk antlaşması

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı arşivi, 2/3-34 1423-3, (EBİS 02001423, Kayıt No: 447139).